

HUSMÆNDENE I FORRIGE AARHUNDREDE.

Af
Lars Christensen.

Der er ikke megen Lighed mellem Nutidens og Fortidens Husmænd. De oprindelige Huslodder er enten sammenlagte indbyrdes eller forenede med andre Ejendomme, medens der (uden at tale om Statshusene) er udstykket en Mængde større og mindre Parceller af Jord, som oprindelig var tillagt Gaardene. De egentlige Huslodder kendes derpaa, at de har deres eget Matrikulsnummer, medens Parcellerne har Gaardens Nummer, men med forskellige Bogstavbetegnelser.

Jeg vil i det følgende betragte Husmændene som de var paa min Fødeegn*) i forrige Aarhundrede. Den første Halvdel kender jeg kun, efter hvad mine Forældre og andre gamle Folk har fortalt; men den sidste Halvdel har jeg selv oplevet.

Omkring ved Aar 1800, lidt før og lidt efter, blev der som bekendt gennemført mange store og gode Reformers for at ophjælpe Bondestanden. Naar vi siger Bondestanden menes i Almindelighed hele den store Landbostand, baade Gaardmænd og Husmænd,

*) Egnen mellem Slagelse, Næstved og Skelskør.

men ved Bønderne kan ogsaa i snævrere Forstand forstaas Gaardmændene alene, og det var ogsaa dem, der særlig blev taget Hensyn til, og som høstede Fordelen i første Omgang. Husmændene kom først med efter et halvt Aarhundredes Forløb. Den mest gennemgribende Reform var det gamle Jordfællesskabs Ophævelse og Jordens Udstykning. Indtil den Tid laa alle Gaarde og Huse i Landsbyen, oftest meget tæt sammenbyggede. Hele Bymarken, hvis Grænser undertiden var vanskelig at finde, laa hen som en øde Flade uden noget Hegn eller Skel, kun nogle dybe Furer imellem hver Mands Ager. Dette var endda kun de ved Byen nærmest liggende Jorder, Vangene, som blev dyrket. Den yderste Del af Bymarken laa ganske udyrket hen som Overdrev og Græsning til Byens tarvelige Husdyrbesætninger. Der fandtes paa den Tid kun Gaarde og Huse, de senere saakaldte Parcellister fremkom, efterhaanden som der fra adskillige Gaarde blev bortsolgt eller bortfæstet mindre og undertiden større Parceller. Da hver Gaard blev tillagt rigelig Jord, var der mange, som slet ikke magtede at faa den dyrket, saa det blev meget almindeligt, at de skilte sig af med noget af den længst bortliggende for dog at faa lidt ud af den.

Husmændene boede ogsaa alle i Byen, og deres Antal var nærmest det samme som Gaardmændenes. De havde et lille Vænge paa 2 à 3 Skæpper Land ved Huset og Græsningsret til en Ko paa Byens Udmarker iblandt Gaardmændenes Kvæg. Det var de egentlige Husmænd, men desuden var der i enhver By en Del Indsiddere, som boede i jordløse Lejehytter.

Loven om Jordfællesskabets Ophævelse og Markernes Udstykning paabød, at Husmændene, som havde haft Græsningsret i Fællesmarken til deres Ko, skulde have udlagt en passende Lod, 2 à 3 Tønder Land, til at føde en Ko, og denne Lod skulde tages en fra hver Gaardlod og være beliggende paa et for Husmanden bekveemt Sted. Men denne Bestemmelse blev gennemført paa en ganske anden og for Husmændene uheldig Maade. Om det var Gaardmændene, der bedre forstod at se paa deres egen Fordel, eller det var Husmændene, der var sløve og ligegyldige til at varetage deres Interesser, ved man ikke, men en Kendsgerning er det, at i de allerfleste Byer paa denne Egn fik Husmændene deres Lodder anvist i Bymarkens daarligste og længst borte liggende Hjørne.

En saadan Jordlod, der ofte laa en Fjerdingsvej fra Byen, var saaledes af en meget ringe Værdi for Husmanden. Der var ogsaa nogle, som rentud nægtede at modtage den, da de ikke kunde indse, hvorledes de skulde faa den opdyrket. De betragtede deres lille Vænge i Byen som værende af større Værdi, end den saa langt borte liggende magre Lod. Men efterhaanden som Jordudstykningsretten blev fuldført, blev Fællesgræsningsretten ogsaa ophævet, saa Husmanden var nødt til at ty hen til sin egen Jordlod, naar han vilde redde sin Ko.

Der var i det hele taget en ligefrem Rædsel for at flytte fra Byen og bo i et saakaldt Udmarkshus. Men efterhaanden blev der alligevel udstykket meget af den fra Byen længst bortliggende Jord. De store Parceller, hvorpaa der kunde holdes flere Heste, kaldtes Halvgaarde og Boelssteder. Af saadanne opret-

tedes der mange i Aarhundredets første Halvdel. Et Særkende ved disse er, at man næsten altid lagde dem paa det fra den offentlige Vej allerlængst bortliggende Hjørne af Marken. Det var formodenlig for at være saa langt borte som muligt fra alle de Tiggere og Omløberpak, som paa den Tid færdedes paa Vejene. I den nyere Tid, hvor Samfærdselen er saa stor, har dette ofte været en stor Ubehagelighed, at det ligefrem forringede Ejendommens Salgsværdi.

I Aarhundredets første Halvdel gjorde Husmændene saare liden Fremgang, idet de vedblev at arbejde paa Dagløn hos Gaardmanden, baade Sommer og Vinter, og til at passe deres egen Mark havde de kun Søndagen, hvor de havde Heste og Redskaber fra Gaarden, men Behandlingen var oftest meget overfladisk; thi de betragtede endnu Daglejen som deres Hovedindtægt; saa fik det gaa, som det kunde med Marken. Derfor stod ogsaa den Tids Husmandsjord noget tilbage for Gaardenes.

Efter 1850 var der god Fremgang i Landbruget i Almindelighed, men Husmændene vedblev endnu de første 10 Aar at leve under de gamle Former, Daglejerarbejde for Gaardmanden, om Vinteren med Plejlen og om Sommeren med Gravespaden. Det er Husmændene og Gaardkonerne, der arbejder mest, sagde man i den Tid, og der var noget sandt i det. Husmændene maatte altid tage det strængeste Arbejde, og Gaardkonerne havde den store Husholdning og oftest Børn og meget andet at passe. Gaardmanden bestilte sjældent noget videre selv, Huskonerne havde nok Børn, Ko og Gris at passe, men de havde alligevel god Tid til at gaa med Sladre-hosen og Mælkekrukken omkring i Gaardene; saa

vankede der altid en Kop Kaffe i Tilgift paa Nyhederne, hun kunde fortælle, Mælken fik de altid gratis. Det vilde vække stor Forargelse, om nogen vilde tage Betaling for en Krukke Mælk og en lille Flaske Fløde.

Husmændene havde jo nok selv Malkeko, men den var i Reglen gold om Vinteren. De havde jo som sagt deres 3 Tønder Lands Lod en Fjerdingsvej fra Byen, og om Sommeren, naar de havde deres Køer i Marken, var det et morsomt Syn at se 7—8 Koner vandre paa Rad ud ad Gangstien (denne gik nemlig lige forbi min Faders Mark), med deres blankskurede Malkespand paa Hovedet og Bindehosen i Hænderne; det var baade Morgen, Middag og Aften, og naar de saa skulde ud at flytte en Gang midt paa Formiddagen og Eftermiddagen, saa forstaar man, at de havde noget at røre sig til om Sommeren.

Saaledes var det i 50erne, men ved Aaret 1860 begyndte Bønderne at anskaffe sig Tærskemaskiner og i Løbet af 4—5 Aar var der en saadan paa enhver Bondegaard.

Nu saa det galt ud for Husmanden, hvad skulde han nu bestille om Vinteren? Man siger, der er aldrig noget saa galt, uden det jo er godt for noget. Da nu Husmandens stadige Vinterarbejde med Plej-tærskningen forsvandt, maatte han begynde at tænke lidt paa sin egen Jordlod og faa noget mere ud af den, der hidtil var blevet saa stedmoderlig behandlet. Nu havde han i saamange Aar slidt i Bondens Mergelgrave og set Frugterne, han høstede, og saasom Husmanden aldrig har haft Vane at lægge Hænderne i Skødet, tog han om Vinteren fat paa at mergle sin egen Lod. Men hvordan skulde det gaa? Han havde

jo hverken Hest eller Vogn, og faa nogen til at køre Mergel op af en Mergelgrav for andre vilde være meget vanskeligt. For at raade Bod paa denne Vanskelighed kastede han om Vinteren Mergelen op af lange smalle Grave, saa at den saaledes kom til at ligge ovenpaa Jorden som en lang Vold, der var meget lettere tilgængelig. Saa kunde han altid faa lidt Kørselshjælp en Helligdag imod at yde nogle Arbejdsdage om Sommeren, ligesom ogsaa en saadan lang smal Grav var lettere for ham at faa fyldt igen.

Det var som sagt i denne Tid, at Husmændenes stadige Vinterarbejde forsvandt, men samtidig var det ogsaa, at de begyndte grundig at forbedre deres egen Jordlod. Endnu i 60erne havde vi paa denne Egn det største Antal 3 Tdr. Lands Huse. Thi foruden de oprindelige Huse var der en Mængde 3 Tdr. Lands Parceller, saaledes at der paa den Tid i vor By fandtes 15 Huse, og Forholdene var noget nær det samme i andre Byer.

Et Maal, som Husmanden særlig tragtede efter, var at naa saavidt, at han kunde holde egen Hest og Køretøj. Men Tiderne var endnu trange, det var først, da vi naaede ind i de berømte gode Aar i 70erne, at Husmændenes Opgangstid begyndte. Nu blev Penge let at faa til Laans, og der blev handlet meget med Jord til høje Priser, helt op til 1000 Kr. pr. Tdr. Land, man sagde, at det godt kunde forrente sig. De fleste Huslodder blev nu sammenlagt 2 eller flere, og overalt hvor det paa nogen Maade lod sig gøre, fik Husmændene deres Jordareal forøget, saaledes at de hovedsagelig kunde leve paa deres eget Hjem. Paa den Maade forsvandt de op-

rindelige smaa Husmandshjem efterhaanden mange Steder, saaledes at der ved Aarhundredets Slutning i denne By kun var et af de femten 3 Tdr. Lands Huse tilbage.

Saaledes fik Husmændene om end langsomt forbedret deres Stilling, og de begyndte af og til at faa lidt Produkter at sælge. Smør og Æg var de lettest sælgelige Varer, og paa de Tider, naar Køerne (nu havde de altid mere end en Ko) malkede godt, kunde der altid blive noget at sælge. Nu vil maaske nogle mene, at Smørret af 1 eller 2 Køer kunde ikke række vidt, men man maa huske paa, at i Husmandshjemmene var der Sparsommelighed, og en god Husmandsko kunde allerede paa den Tid, da Fodringen ikke var stærk, jævnt hen give et Pund Smør daglig saa det var ikke helt uden Betydning.

I Aarene fra 1850 til 1870 var Forholdene saadan, at Husmanden kunde sælge sit Smør til lidt højere Priser end Gaardmanden. Det lyder lidt mærkeligt, men det laa i Tidens Handelsforhold. Husmandskonerne vejede deres Smør ud i 1—2 og 3 Punds Stykker, som de gik til Købstaden med og solgte paa Torvet, (der maatte nemlig ingen Udvejning finde Sted paa Torvet). Paa Torvet gaves altid højere Pris, end de paa Landet saakaldte Hønsekræmmere gav.

Bønderne solgte deres Smør til Hønsekræmmerne, der kørte fra Gaard til Gaard og købte det og samlede det i en stor Tønde, baade det gode og det mindre gode. Naar de saa kom hjem, blev hele Massen æltet sammen og sat i Fjerdinger, som de saa næste Uge kørte til København og solgte til Grossereren, hvorfra det saa gik videre til Udlandet. Det

var dette Smør, der i en meget lang Aarrække solgtes paa Københavns Torv under det bekendte Navn „Sjællandsk Bondesmør“. At dette ikke var noget fint Produkt, vil enhver nutids Landmand let forstaa.

Omkring ved 1870, da det store Omslag kom i Landbruget fra Kornsalg til Fedeavaresalg, som nu blev Hovedindtægtskilden, blev der et stærkt Kapløb blandt Bønderne med at forbedre deres Smørproduktion, og mange naaede endog meget vidt saavel i Kvalitet, som i Kvantitet. Men trods alle Anstregelser naaede Bønderne aldrig i Prisen op i Højde med Herregaardsmør. Om det end var godt, var Mærkerne altid for smaa til at gøre sig gældende i Storhandelen. I denne Periode var Husmændene daarligt stillede med deres Smørhandel, idet det gode Bøndermør vandt Købere i Købstæderne og derved forringede Torvehandelen, som saa i Løbet af en lille Aarrække helt forsvandt.

Der blev i disse Aar spekuleret og gjort en Mængde Forsøg med Anlæg af Vandbassiner og Opbevaring af Is til Mælkens Afkøling, enkelte anskaffede sig Centrifuger, som dreves ved Hestekraft, alt sammen betydelige Fremskridt, men uden at man naaede det attraaede Maal. Husmændene søgte at naa Gaardmændene i Kvalitet og Pris, og Gaardmændene søgte at naa Herremændene. Men det var først, da vi naaede noget ind i 80erne, at Andelsmejerierne kom og løste dette vigtige Spørgsmaal. Der var mange af de mest fremmelige, som i Begyndelsen saa meget mistænksomt paa Andelssagen. De kunde ikke ligestraks tænke sig, at de i et saa vigtigt Anliggende skulde dele lige Kaar med Husmændene. Og dette var der jo ikke noget at sige

til, da disse stod ikke saa lidt tilbage baade med Hensyn til Fodring og Mælkens Behandling. Men det viste sig alligevel snart, at det var den Vej, der førte til Maalet. Herremændene saa noget overlegent paa det hele i Begyndelsen, men ved Aarhundredets Slutning slog de alligevel ind paa den samme Vej.

Nu havde Husmændene altsaa opnaaet at faa deres Produkter op i lige Pris med andre, og dette gav dem yderligere Lyst til at anstrænge sig. Enhver, der paa nogen Maade kunde udvide sin Besætning, til alt det han kunde fodre, gjorde det; ofte gik han endnu lidt videre, idet man altid forstod at skaffe sig lidt Tilskud udenom.

Der var ofte af kloge Hoveder forhen sagt, at den megen Udstykning var landsskadelig, der vilde blive for lidt til Udførsel, da de smaa Brug ikke kunde producere mere, end de selv kunde forbruge.

Det var jo ikke umuligt, at der kunde være noget sandt i det.

Men for at faa Vished i den Sag, tog man sig for at gennemgaa Leveringslisterne fra Mejerierne, og der viste Tallene, at de smaa Landbrug leverede ikke saa lidt mere Mælk pr. Tønde Land end de større.

Hvorledes dette Forhold var overfor Herregaardene, ved man ikke, da ingen saadanne var i Bøndernes Andelsmejerier.

Naar vi nu betragter Husmændene, som de var ved Aarhundredets Begyndelse, og som de var ved dets Slutning, saa finder man næsten slet ingen Lighed. I Begyndelsen var Bondegaarden hans stadige Arbejdsplads, og han var i alt under Bondens Ledelse, hvem han ogsaa altid stod i Arbejdsgæld til for Kørselshjælp og anden Villighed. Han var næsten

ligesaa afhængig af Bonden, som denne forhen var af Herremanden, og det varede længe, inden det blev bedre. Det var først i den sidste Trediedel af Aarhundredet, efterhaanden som Landbrugsmaskinerne tog det strænge Bondearbejde fra ham, at hans Opgangstid begyndte. Man beklagede ham, og han beklagede sig selv, men ved Aarhundredets Slutning var han den fri, selvstændige Mand, der levede paa sit eget og af sit eget, uafhængig af alle. Han arbejdede vist ikke mindre end forhen, men det var paa sit eget, og han arbejdede i Bevidstheden om, selv at nyde Frugten til et godt Ophold for sig og sine.
